

Az osztják magánhangzó-illeszkedés felbomlásához

(A XX. sz. elején a Jugán mentén)

1. Magyar szempontból a magánhangzók illeszkedésének szurguti sajátosságai tanulságosak. KARJALAINEN Vah–Vaszjugán–Tremjugán menti, valamint PAASONENnek a Jugán folyó vidékéről származó közléseit STEINITZnek a keleti osztják magánhangzó-illeszkedésről írt híres megfigyelésének a megjelenése óta (Nyr. 65: 14–5) probléma nélküli magánhangzó-illeszkedéses nyelvjárási följegyzéseknek tekintik; az illeszkedés esetleges hiányát pedig illeszkedőre javítva közlik, különösen STEINITZ tanítványai, de sokan mások is; a javítást még csak nem is szögletes zárójelben adják meg, magát a följegyzést javítják, mintha PAASONEN illeszkedéssel jegyezte volna föl. Furcsa, hogy PAASONEN maga a J nyelvjárás hangzó-illeszkedéséről sehol sem foglalta össze megállapításait, noha déli osztják gyűjtésének a magánhangzó-illeszkedését már egyik úti jelentésében is teljes pontossággal ismertette (JSFOu. 21/5: 13–4), s hazatérte után röviddel egy cikkében ismét közölte (FUF. 2: 84).

PAASONEN jugáni adatközlőitől följegyzett szövegeinek átírása, fordítása és sajtó alá rendezése során a hangzóilleszkedést másnak tapasztaltam, mint amilyennek azt STEINITZ idézett cikke alapján addig tartottam. Vannak a leggyakrabban alkalmazott szuffixumok között kétalakúak, de egyalakúak is. A szövegekben szembetűnő, hogy a gyakori lativus, az instrumentalis, a főnévi igenév kétalakú — mindegyikben az alapszó hangrendjétől függően *a* vagy *á* a szuffixum vokálisa, az ugyancsak sokat használt loc. azonban egyalakú: *-na*. A két- vagy egyalakúság nem a magánhangzó teljes vagy redukált voltán múlik, mert a redukált vokálisú szuffixumok között az abessivus (= carit.) a translativus, a ket-tős szám 3. személyében *a* van a palatális, ill. *â* a veláris szavakhoz illeszkedően. Látni fogjuk (6. kk.), hogy van még más közös vonásuk is. Főként két szótagú veláris első szótagú szavak második szótagjában azonban *â* vagy *a* egyaránt gyakran fordul elő a feljegyzésekben; ezeket egybevetve a szótár adataival egy részük tekinthető följegyzési hibának, de sok esetben a szótár adata sem illeszkedő, avagy *a* és *â*-vel is meg van adva. Noha nem első szótagban *i* és *j* is, előfordul, pl. az *opi* 'ältere Schwester' több mint 26-szor *i*-vel található a szövegekben, s hasonlóképpen a szótárban is (26). Minthogy a mondottakból látha-

tóan megrendült a hitem a J teljes, tökéletes magánhangzó-illeszkedésben, szükségesnek láttam a szótár J közléseit ebből a szempontból földolgozni.

2. A szótár szócikkei — a szóadatok és a példamondatok — fölületes vizsgálatakor csakugyan illeszkedőnek látszanak. A palatális szavak illeszkedése problémamentes, ezért elég csak veláris példákat hoznom: *mar* (*maṛàm*) 'Knollen' (1253), *nùlù* *katl̥t̥àkk̥à-làm* 'siirrän ne yhteen' (1508) stb. Ha azonban nem elégedünk meg a belelapozással a PD.-be, hanem néhány oldal szócikkeinek minden J közlését megtekintjük, akkor nemcsak a *a/â* jelpár palatális tagja tűnik fel veláris kezdetű szavakban is, hanem palatális és veláris szavakban is található *e*, „*i*”, (*i* viszont csak velárisokban); az *e*-nek a K. DONNER előszava szerint létező „J *e*” veláris párját (013) pedig nem találjuk. Egész pontosan: a szótár nagyobbik felét (1–156 oldal, azaz N° 1–1517) átnézve csak háromszor bukkantam *e*-re. „J *ḵù sàšt, sàšt* [?] id. [= 'deshalb, so, in dieser Weise']” (953) esetében, melyet K. DONNER is megkérdőjelezett: *e* olyan szóban, mely másutt *sàšt* alakban található, pl. saját címszavában 6-szor (2051, vö. még 529, 816 stb.), ezen kívül a „*lākēṅ ḵùwr* J handvoll” (994) címszóban, ahol *e s e t l e g e* : *â* lehet szükséges, hasonlóképpen a *nàwèṅ* 'dick' (1489) melléknévi származéknál, melyben az *-eṅ* végződés helyett a szótár szellemének *-eṅ* vagy *-âṅ* felelne meg, l. *nàwì* (*nàwèm*) 'Fleisch' (uo.).

Ezek után hasznosnak véltem a szövegek átírásának befejezése előtt PAASONEN posztumusz szótárának illeszkedési szabályait a PD. k ö z - l é s m ó d j á b a n megvizsgálni.

3. A J nyelvjárásban K. DONNER előszavának táblázatos közlése szerint a következő vokálisjelek fordulnak a szócikkekben elő: *à, á, a, á, ä, e, æ, ɜ, ə, ɛ, â, ê, ɛ, ð, ò, u, ü, ü* (PD. 013–14). Ezek közül *ā/ā, a/ä, e/ɛ, æ/æ, ɜ/ɜ, ɛ/ɛ, ð/ð, u/ü* — mint a pár tagjait megkülönböztető diakritikus jelek egyértelműen mutatják — palatális-veláris párok. Nincs párja az *á, ò, è, ü* betűjellel jelzett hangoknak. STEINITZ (GOSTjVok. 29–32) kimutatta, hogy ezek közül *á* az *à*-val közös fonéma jele, az *è* fonémaértéke [*i*], az *ü* pedig az *ò*-vel együtt jelöli az [ö-] fonémát; az *ò*-nak nincs palatális párja, [ö] nemcsak a J, hanem a Trj. nyelvjárásból is hiányzik. Minthogy azonban STEINITZ idézett műve csak az első szótag vokalizmusát vizsgálja, szükséges a fonémaértékre vonatkozóan néhány kiegészítő megjegyzést tennem.

Nem-első szótagban *ä* nem fordul elő sem a J, sem a Trj. nyelvjárásban; ott mindkettőben *a* az *á* veláris párja.

Az *ò* is szinte csak az első szótagban látható a PD.-ben (kivételesen a passivum és egy birtokos személyjel I. lejjebb és 4.1., 6.2., 6.4.), az *i* pedig csak nem első szótagban, vagyis az [*i*] fonémát a PD. első szótagban *è*-vel, hátrább *i*-vel jelöli.

A redukált magánhangzók, [*ä*], [*á*], [*ò*], [*ö*] továbbá [*u*] és [*ü*] csak idegen eredetű szavakban fordulnak elő nem-első szótagban.

STEINITZ idézett szurguti vizsgálataiban nem szerepel a δ betűjel, mert a KT és a PD. szurguti anyagában első szótagban nem használja¹, hátrább viszont igen gyakori.

Az ∂ -nek a labializált ∂ . variánsa, melyet STEINITZ (i. m. 30) tipikus archifonémának tekint, a J-ban nemcsak w előtt, hanem — nem-első szótagban — η , k , $\eta.k$. mögött is rendszeresen látható, s — nem-első szótagban — van még 3 -vel jelölt variánsa is, melynek a Trj.-ben $^{-\gamma}\partial(-)$ a déli nyelvjárásokban $^{-\gamma}\partial(-)$ a megfelelője, azaz előtte — ritkán mögötte —, egy γ hang tűnt úgy el, hogy az ∂ artikulációjában nyomot hagyott. Az δ -nek ugyancsak van δ . és β tartozéka.

A többi magánhangzó-jelpár közül, mint fent láttuk (2.) az e/ϵ pár — talán az anyag szűkös volta miatt — nem létezik. A ránk maradt 1900–01-es följegyzések alapján az e -nek tehát gyakorlatilag nincs veláris, s mint már utaltam rá, az o -nak pedig nincs palatális párja.

Összefoglalva a magánhangzók betűjeleinek használatát: az első szótagban a PD. anyagában δ (és variánsai kivételével) mindegyik előfordul, kivéve az ∂ variánsai közül az 3 ; az $[j]$ jelölési módjai közül az i csak nem-első szótagban használatos: azaz nem első szótagban \acute{a}/a , i/i , ∂/δ palatális-veláris jelpár található, az e/ϵ jelpárból gyakorlatilag csak az e ; pár nélküli az o , mely azonban csak az egyalakú $-oj-$ passzív jelben és a többes 1. sz. birtokos (egy birtokkal) $-ow$ jelében fordul elő (palatális párja $-\acute{a}.w$).

Az eddigiekből következik, hogy $-ow/-\acute{a}.w$ illeszkedik, nem illeszkedhet a passivum jele, továbbá olyan szuffixum, melyben e található. Vizsgálendő \acute{a}/a , i/i és ∂/δ mindenféle illeszkedési viszonya.

4. A PD. palatális első szótagú szavai — mint már említettem —, mind illeszkednek: azaz összes többi szótaguk is palatális hangrendű.

4.1. A kivétel egyetlen típusú igealakra korlátozódik; $k\acute{a}ntm\acute{o} \cdot i\acute{a}m$, $k\acute{a}ntam\text{-}l\acute{o} \cdot i\acute{a}m$ (730) 'megharagítottak, megharagítanak', „ $k\acute{a}\delta\acute{s}\acute{a}\gamma\lambda\acute{o} \cdot i\acute{a}m$, $k\acute{a}\delta\acute{s}\acute{a}\gamma\lambda\acute{a}\lambda\acute{o} \cdot i\acute{a}m$ sich stossen" (748), „... $m\acute{a}i\acute{o}i\acute{a}m$ 'hän antoi minulle (minulle annettiin)...'" (1218, vö. még 816, 860, 866, 1264, 1373, 1454, 1461 stb.). Az egyalakú szenvedő szuffixum a magas hangrendű igéknél pontosan olyan, mint a mély hangrendűeknél: $k\acute{u}nt\acute{o}i\acute{a}m$ (878) 'megfertőződni'. Ezek éppen olyanok, mint a déli osztják megfelelő igealakjai: az a benyomásunk mintha összetételek lennének, ahol az utótag valamely $oj-$ tövű ige, s palatális attrakcióval járulnak hozzá a személyragok.

4.1.1. A passzív igealakokon kívül minden más palatálisan kezdődő és velárisan folytatódó szó sajtóhibásnak² látszik a PD.-ben.

¹ A J $\acute{a}nn\acute{a}mm\acute{a}m\text{-}m\acute{a}\gamma$ 'Geburtsort' (141) összetétel második tagjában nyilván a $m\acute{a}\gamma$ 'Erde' (1204) szó található, tehát δ \rightarrow ∂ javítás szükséges „ $k[\acute{u}i\acute{a}m]$ $m\acute{a}\gamma$ ' rikas(antinen) maa" (987) esetében úgyszintén.

² „J $k\acute{o}r\gamma\delta\lambda\acute{t}am$, $k\acute{o}r\gamma\delta\lambda\acute{t}\text{-}l\acute{t}am$ " 'umdrehen' (849) $^{-\gamma}\delta$ - hangkapcsolata minden bizonnyal $^{-\gamma}\partial$ -re javítandó. Erre vall, hogy $k\acute{o}r\acute{k}i$ kezdetű összetétel és továbbképzett szóalak még 6 látható

4.2. Nem nehéz 2-3 szótagú teljesen veláris J szavakat találni a szótárban: *qlà* 'Vorspann' (42), *tamàn* 'Schlüssel' (2670), *iōγâḷ* 'Arm' (229), *tšqptšâγ^c* 'Johannisbeere' (2787), *iāz̄m* 'Sandheide' (231), *saŋk̄i* 'Sand' (2075), *lūli* 'kleiner Taucher' (1046), *aínâk̄i* 'so wird die Schwiegertochter vom Bruder oder von der Schwester des Mannes genannt' (23), *mâyâḷγi* 'rings (um)' (1141) stb. Idézhetők a szótárból szuffixumos példák is, birtokos személyjelesek: *namsàm* 'gondolatom' (1311), *aḷàm* 'szerencsém' (2), *kùssâm* 'csillagom' (585), *lūrâm* 'rétem' (2608), *sàjmâ³m* 'kölesönöm' (2044) stb. Itt említhető valamenynyel veláris ige imperativuszának egyes 2. személye: *iùstà* 'ajándékozz' (374), *kòjà* 'hagyd meg' (382), a kéttagúak kivétel nélkül ilyenek. A kettős szám 3. személyű szuffixuma is illeszkedik a veláris igetövhöz: *tùkkân* (fordítás nélkül, 1140), *iōwwâγân* 'jöttek ketten' (1343), *sūrâlâ-kkân* 'mind a ketten meghaltak' (309) stb. Egy szócikk akár több példát is szolgáltatathat: *k̄ân.k̄.* (*k̄ân.k̄.àm*) J, pl. *k̄ân.k̄.â.t* (*k̄ân.k̄.âm*): *wây-k̄.* '(Eisen-) Schlacke' (899).

A szótárban rendszeresen megadott 1. személyű ind. igealakok közül azonban alig akad illeszkedő, legfőljebb a múlt idejű, a jelen idejű *-lām*, *-lām* végződésű, l. *mùssâm*, *màsḷām* 'lieben' (1270), *k̄ùnâm*, *k̄unḷām* 'springen' (988) stb. Az igék szótári három adata közül tehát csak a parancsoló módbeli illusztrálja mindig az illeszkedést, a múlt idejű esetleg, a jelen idejű sohasem.

4.2.1. A nem-első szótagbeli *â*-t a várható, a szigorú illeszkedés esetén indokolt *â* helyett a J szövegek fejegyzési módjával kapcsolatosan már említettem (1.). Az indicativus jelen idejének egyalakú palatális szuffixuma miatt szükséges behatóbb vizsgálata. Még olyan esetben sem minősíthető minden további vizsgálat nélkül az *â* sajtóhibának, *â*-re javítandónak mint pl. *assâm-k̄orâγ^c* 'Kissen' (34), ahol a szócikk másik összetett szavában, hármas összetételben *â*-vel található: *assâm-*. Hasonlóképpen *âwâs-wân* és *âwâs-ân* 'Stange' (49) esetében (ahol az első szótagban *â*, ill. *â* látható) a két összetétel veláris utótagja előtt az első tag második szótagjának a hangrendje pedig különböző. Az ilyen típusú kéttagú szavaknak ugyanis csaknem a felében *â* található *â* helyett, s alkalmazásuk nem tekinthető *â* vagy *â*-t megelőző vagy követő mássalhangzó függvényének, hiszen olyan példapár is akad, melyben az első veláris szótagot követően ugyanazon két mássalhangzó között *â* is és *â* is van példaanyagunkban:

<i>â</i> -vel	<i>â</i> -vel közölt szócikkek
<i>pōrrâm</i> 'Lehm...' (1938)	<i>tōrrâm</i> 'Himmel' (2678), <i>nòrâm</i> 'Sumpf' (1506)
<i>kòllâm</i> 'drei' (596)	<i>kòlâm</i> 'drei' (596), <i>nùlâm</i> 'Wunde' (1511)
<i>kâtšâm</i> 'warm' (544)	<i>râyâm</i> 'verwandt' (1967)

ugyanabban a szócikkben. A fél szótár alapos áttanulmányozása során ezeken kívül csak „*lâk̄i* (*lâkem*) J” (1017) és az ott megadott példamondatban van palatális első szótag mögött veláris hang a második szótagban, mely szerintem ugyancsak palatálisra javítandó. Két, megismételt sajtóhiba a fél szótárban nem tekinthető soknak.

<i>a</i> -vel	<i>â</i> -vel közölt szócikkek
<i>källap</i> 'Netz' (537)	<i>ḷâwâp</i> '...Kesser' (2575), <i>ḷorrâp</i> 'unübersetzt' (1120)
<i>ḷâpâs</i> 'Teppich' (1093) stb.	<i>ḷarrâs</i> '...ohne Sehnee' (424), <i>ḷanḷâs</i> 'dicht' (1129), <i>ḷowwâs</i> 'Zobel' (1491), <i>warrâs</i> 'Falke' (2907) stb.

Mélyhangú, leíró szempontból nem feltétlenül elemezhető szavak végén is gyakori az *a*: *künta* 'wann' (566), *kalla* 'Reisekost' (438), *ḷolatta*, *ḷolatta* (fordítás nélkül, 782, 783) stb., de legalább olyan gyakori az *â* is: *ḷokḷâ* (310), *ḷantšâ* 'Stickerei' (409), *ḷarrâ* 'Feld' (417), *lâwâ* 'Steg' (1015) stb.

Teljesen valószínűtlen akár a veláris szókézdetet követő *a*, akár az *â* esetében sajtóhibára gondolni, mert több esetben a szótár határozottan közli, hogy *â* és *a* egyaránt lehetséges: *mottšâ*, *mottša* 'bis' (1274), *mørâm* (*mørâm*) 'brüllen' (1258), *ḷottšâm* (*ḷottšâm*) 'umwickeln' (452) stb. vagy a szót hangátvetéskor más hangrendű redukált hanggal közli: *ḷowtâm*, *ḷowwâtḷâm* 'ankommen' (350). Példák *a* és *â* közti ingadozásra nemcsak a 2. szótagban találhatók: *ḷorrâḷtâm*, *ḷorrâḷtâḷlâm* 'abhäuten' (520) stb.

A suffixumok közül, mint már említettem (1.), egyalakú, palatális a loc. (-*nâ*). A folyamatos melléknévi igenév is *c s a k n e m m i n d i g -tâ* végződésű: *âmâstâ-pâšân* 'Stuhl' (1543), *ḷòḷtâ-ttâ-ḷò* 'Ruderer' (2398) stb. A ritkán följegyzett veláris kicsengést pl. az *alḷâ ḷò* (44) 'liegender Mann' esetében a következő szó szókezdő *ḷ*-jának asszimiláló hatása kellőképpen magyarázza, *nâpâtâ-ḷûw* 'Treibholz' (1373) esetében azonban a *j*-vel kezdődő mélyhangú szó aligha teszi indokolttá az *-â*-t, vö. *nâpâtâ-ḷanḷî* 'myötävirtaa' (uo.), ahol a *j*-kezdetű palatális szó előtt *-tâ* végződésű az igenév.

4.2.2. Található az *â/a*-nél sokkal ritkább *i/i* használatában is fakultatív feljegyzési mód: *nâwî* 'Fleisch' (1489) összetételei közül I. *kôr-nâwî* 'Wade' (844), de nem veláris *i*-vel: *nâwî-pùlânt* (fordítás nélkül 385, vö. 1957); *pârî* 'Gastmahl' (1857), de *pârî-ḷarrâ* 'Opferfest' (uo.), noha az összetétel második tagjának szókezdő *ḷ*-ja indokolhatná az *i* velaritását. Találunk szóvégi *-i*-t több közlésben, melyben csak az előző szótag hangrendje indokolja a velaritást, I. pl. *morî* 'Busch' (1260, vö. 1261), I. további példákat fent (4.2.), de kétségtelen, hogy az *i* előtt többnyire *ḷ*, *ḡ*, *ḥ* van, I. fent (i. h.), továbbá *paḷḷî* 'Puppe' (1599), *saḷḷî* 'Sand' (2075), *tâḷî* 'Stelle' (2349), *sùḷî* 'Windwuhne' (2276), *wak'ânî* 'der kleine Finger' (2891) stb.

Akadtam egy olyan összetételpárra, melyben első pillantásra a nem-első szótagbeli *i/i* fonéma pár, értelemmegkülönböztető szerepűnek látszik: *ḷûw-tarî* 'Holzsplitter, Span, Splitter' (366); vö. „*tarî* (*tarêm*); *ḷûw-tarî*” 'Holzsplitter, Span, Splitter' (2621), a másik pedig *ḷûw-tarî* 'Spalte, Ritze, Riss' (366), ennek teljes helyességét azonban a második tag szerinti visszakeresés nem igazolja

egyértelműen: „*taŕi* (*taŕèm*) J: *iùw-taŕi* [?] *i.-taŕi*] ’Spalte, Ritze, Riss’ (2383). Csak fenntartással tekinthető az *-i/-j* a jelentéskülönbség hordozójának. Az viszont igazolható, hogy egytagú szóban a palatális és a veláris *i* lehet két szó megkülönböztető jegye: *iŕr^c* (*iŕrèm*) ’Rand, Grenze’ (339), *iðr^c* (*iðrèm*) ’Tieropfer’ (340).

4.2.3. A szótár J közléseiben a nem-első szótagbeli *a/à*, noha az *j/i*-nél sokkal gyakoribb, mindig illeszkedik az első szótaghoz, kivéve olyan eseteket, melyek esetleg palatális attrakciós illeszkedésű alaknak tekinthetők.

4.3. Az eddig említett nem illeszkedő *a*, *i* betűjelek használatán kívül még két körülmény nehezíti meg a veláris kezdetű szavak illeszkedési szabályainak a megállapítását.

4.3.1. Az egyik a palatális attrakció, melynek létezését, szabályait PAASONEN állapította meg és közölte (JSFOu. 21/5: 13–4, FUF. 2: 84), de csak a Konda menti nyelvjárásra vonatkozóan, a J nyelvjárásban létezését sem nem állította, sem nem tagadta. A PD. J anyagában bőven akad olyan adat, melyben teljesen veláris szó közepén *j* vagy valamilyen jésített mássalhangzó látható: *āzrnā-ŕoŕiāk* ’Geier’ (56), *wāiāγ^c* (*wūiγām*) ’Tier’, *wūiγāŕnāt* ’hevosineen’ (3059), *moŕŕŕiŕiāγ*, *moŕŕŕiŕiāŕ* ’krachen’ (1248), *wūnŕkà* ’szedj’ (3062) stb. Ugyancsak bőven akad azonban palatális attrakciót illusztráló közlemény még akkor is, ha a *ŕiŕn* ’Glück, Freude’ (987) mellett levő *ŕiŕnèm* ’örömöm’ féléket nem számítjuk a palatális attrakció példáihoz, minthogy az *e*-nek gyakorlatilag nincs a J nyelvjárásban veláris párja; a lat. *ŕiŕnā* (uo.) azonban palatális attrakcióra vall és a melléknévi származék *ŕiŕnāŕ* ’nützlich’ is (uo.), ahol azonban vagy az *ŕ* javítandó *ŕe*-re, vagy esetleg az *ŕ* előtti *a* helyett kell *ā*-et feltenni (ez esetben nincs palatális attrakció). Ilyen „-*aŕ*” *k*- szókezdet előtt *māi^c* ’Hochzeit’, ill. *māiāŕ-ŕò* ’Gast’ (1275) esetében is látható, de ez esetben teljesen veláris képzett alak is található ugyanott: *māiāŕ ŕātà* ’zu Besuch’. Több esetben vitathatatlanul palatális attrakciós a közölt szóalak: *āwŕnām*, *āwāŕŕlām* ’schluchzen’ (50): *nūŕŕŕām*, *nūŕŕŕlām*, *nūŕŕŕām*, *nūŕŕŕlām* ’ruhen’ (1480) stb. Egyes esetekben olyan a közlés, mintha redukált hangnál volna palatális attrakció, teljes hangnál nem: *moŕŕŕar* ’Haufe’ (1246) mellett *moŕŕrām*. Mint fent (1.) utaltam rá, veláris szókezdet után *i* is következhet: *māi^c* ’Neffe’ (1149), sőt az *i*-től kezdve több palatális szótag is: *māiŕiā-ttā*- ’Klapp-’ (1150).

A veláris szókezdet utáni *e* mögött palatális és veláris folytatásra is van példa: *māiŕŕ* ’Märchen’ (1280 és az ebből képzett szavak példái között *mūŕŕkēmāt* (azaz palatális folytatású és *mūŕŕkēmāt*, *mūŕŕkēmāt*, *mūŕŕkēmāt* (vagyis velárisan befejeződő) is látható. A példák arra vallanak, hogy itt nem a KANNISTO megfigyelte vogT viszonyok lehelők fel, vagyis az, hogy csak a *j* és palatalizált mássalhangzót követő szótag palatális (FUF. 14: 55–6).

4.3.2. A másik, a veláris szavak illeszkedési szabályainak megállapítását zavaró körülményt részben a palatális attrakcióval kapcsolatosan már érintenem

kellott: három vagy több tagú szavakban nem veláris szótag utáni szótag(ok) hangrendje, ha nincs a szóban palatális attrakciót okozó, vagy okozható mássalhangzó, lehet veláris vagy palatális. Egészen sajtóságos ebből a szempontból a középső szótagbeli /i/ jelpár a PD.-ben. *mòrìtam, mòrìt-llam* 'quetschen' (1155) *i*-jét követő palatális szótagok beleillenek abba a rendszerbe, hogy a 3. szótagtól kezdve — különösen a redukált magánhangzók — sokszor palatálisak; *qowìtpà* 'Länge' (546) esetében azonban palatális *i*-t követően van a következő szótagban *a*. Egyes nem illeszkedő szóalakokról a „javítás” elvileg többféle módon képzelhető el: ha *qòimìmtāy* 'zu sinken beginnen' (480) a szóközépi *i*-t követően palatális folytatást igényel (l. a jelen alakot: *qòimìmtā* uo.), akkor *ā* *ɔ*: *ə* javítás szükséges, ha nyelvileg a veláris folytatás is lehetséges, akkor *γ^c* *ɔ*: *γ^c* korrekciót kíván a mássalhangzók állománya. További szóközépi *ə*, *i* utáni veláris szótagú közlésekről, a *γ*, *γ* tekintetében „hibás” szóalakokról l. még a statisztikázásra kiválasztott rész tárgyalásában (5.).

Található olyan szó is PD.-ben, melyben mindegyik szótag hangrendje különbözik az előzőétől: *pùwlamànì* 'az orcád mentén' (1130), itt az *ə* javítása *ā*-re a velaritas valószínű törvényének eleget tenne, az abl. *i*-je megfelel a fenti megállapításoknak. Említhető még, hogy *ā* *qòràsəpəyan* 'yhennäköiset' (515) 3. szótagbeli *ə*-jénél is felmerül az *ə* *ɔ*: *ā* javítás szükségyszerűsége.

4.4. Több esetben kétségtelenül feljegyzési vagy nyomdahiba az illeszkedés hiányának az oka. K. DONNER csak egy esetben utalt esetleg szükséges korrekcióra, a J nyelvjárásban nem használt *χ* (l. PD. 014) eltávolítása céljából: „*wərlónkχā* [?] *lónkχā* *iγ^c* veri hyytyi” (1032). A magam részéről néhány javítást a PD. szóanyaga alapján tartok kétségtelenül elvégzendőnek.

Ilyenek szerintem a következők:

„*qòtāy-kòrāy^c*” 'Krüppel' (709, 844) de *kòt* 'Hand' (709) karitivusza feltétlenül *ɔ*: *kòtāy* (l. uo.), hasonló indoklással „*J qòlām kòlγā* 'kättäni kutkuttaa'” (394) mindkét szó eleje nyilván palatális: *kòtām kòlγā*; „*J qòtām kättā* kätäni on kipeä” (750) helyesen *kòtām* első szavú.

A *kòttāy^c* (*mā kòttāyām*) 'Messer' (714) címszó alapján javítható: „*J mā qòttāyām kòttā kòk* mein Messer ist verschwunden” (393) vegyes hangrendű első szava.

„*lākì* (*lākēm*) J” (1017) címszóban és a példamondatban a *k* mögött palatális első szótagot követően *i* *ɔ*: *i* javasolható.

5. A fentiekből (2.–4.) annyi kétségtelen, hogy a PD.-ben a J szóközlések és mondatok veláris szavai között sokkal több a nem illeszkedő, semhogy valamennyit javítandó nyomdahibaként lehessen kezelni. Fent néhányszor utaltam arra, hogy egy-egy vizsgált jelenség nagyobb vagy kisebb felében található-e illeszkedés vagy annak hiánya, de pontos számarányokat nem közöltem, mert egy a K nyelvjárás szóanyagát bemutató szótár címszavai között található J közlések statisztikázásakor rendkívül könnyen kimaradhat valamely szó, vagy tévedésből

nem J is beleszámolódhat. Lehet azonban olyan kisebb részeket elkülöníteni a PD.-ből, melyekben csak J közlések találhatók, s melyek terjedelme elegendő az illeszkedésről a statisztikus arányokat helyesen tükröző kép alkotásához. Mint-hogy az λ -betű csak J hang jelölésére került alkalmazásra, az λ - kezdetű szavak (1084–1127) és a hozzájuk tartozó példamondatok kivétel nélkül a J nyelvjárást szemléltetik (legfőljebb található néha utalás e 44 szócikkben K címszóra). Van még sűrített J, sőt J-veláris anyag a „ k , \bar{k} ” szókezdetnél (602–891); ezek a veláris címszavak mind J mentiek, a * k - kezdetű veláris szavak a J nyelvjárásban \bar{k} -, a K-ban χ - kezdetűekké váltak, ezért azokat a * k - kezdetű veláris szavakat, melyeket PAASONEN mind a két nyelvjárásban föl tudott jegyezni, a χ szókezdetnél közli a szótár (379–601). A „ k , \bar{k} ” palatális szavai tartalmazhatnak anyagot mindkét nyelvjárásból, vagy csak az egyikből, a $\bar{k} + s$ kezdetűekben azonban csak J szavak lehetnek. Az elrendezési elvnek megfelelően $\bar{k}a$ -, $\bar{k}a$ -, $\bar{k}ä$ - (602–12), $\bar{k}o$ -, $\bar{k}o$ -, $\bar{k}o$ - (779–99), $\bar{k}u$ - (874–84) kezdetű szócikkek tehát az λ -kezdetűekhez hasonlóan csak J közlések.

A teljesen J 44 + 43 = 87 szócikknek természetesen nem minden szava tartalmaz információt a veláris szavak illeszkedési viszonyairól. Az λ -kezdetű palatális szavaknak csak a példamondataiban akadhat két- vagy többtagú veláris szó. A \bar{k} - kezdetű egytagúaknak azonban nemcsak a példamondataiban lehetséges szuffigált alakjai vizsgálandók, hanem maga az egytagú szó is adhat információt \bar{k} , γ , η (a kéziratban κ , ζ , η) veláris környezetéről, azaz ezek is hozzájárulnak annak a felismerésnek az igazolásához, hogy e három betű használatára PAASONENNÁL csakis veláris környezetben került sor.

A mellékelt táblázatosan közölt statisztikai összeállítás készítésekor a feldolgozott 87 szócikk minden szavát annyiszor vettem figyelembe, ahányszor címszóként és a példákban teljesen ki vannak írva; figyelmen kívül hagytam viszont a csak a kezdőbetűvel jelzett utalásokat. Az összetételeket természetesen tagonként regisztráltam (pl. 790).

5.1. A statisztikailag feldolgozott szótári anyagban — címszavakban és példamondatokban — mintegy 200 kétagú vagy annál hosszabb veláris kezdetű szót regisztráltam, ebből 62 elejétől a végéig veláris, 120 veláris szótaggal kezdődik, de palatálisan végződik. Ez utóbbiaknak kb. a két harmadában az utolsó szótagban a szóvégi mássalhangzó előtt e , a található, az egy harmadban pedig, mint a számadatokból kiderül, vagy i , e van, vagy a szó $-a$, $-i$ -re végződik.

A veláris igék $-ojam$, $-ojan$ stb. végű passzív alakjairól szinte teljes bizonyossággal állítható, hogy bennük az $-a$ nem javítandó, nem javítható \bar{a} -re, mert egyetlen végig veláris passzív igealak sincs a szótárban; a 3. személyű passzív ige is mindig $-i$ -re végződik: „ $\bar{k}o\bar{\lambda}\bar{\delta}\bar{\gamma}\bar{\lambda}\bar{i}$, $\bar{k}o\bar{\lambda}\bar{\delta}\bar{\gamma}\bar{\lambda}\bar{i}$ (3 p. plur.) $i\bar{\lambda}\bar{\lambda}$ - $\bar{p}\bar{\alpha}\bar{l}\bar{l}\bar{a}\bar{k}$ $n\bar{o}\bar{k}$ $\bar{k}o\bar{\lambda}\bar{\delta}\bar{\gamma}\bar{\lambda}\bar{i}$ od. $\bar{k}o\bar{\lambda}\bar{i}$... | das Nordlicht flammte” (795), $\bar{l}\bar{o}\bar{w}\bar{n}\bar{a}$ $\bar{l}\bar{u}\bar{m}\bar{i}$ ’... hän on varastanut’ (1114, sajtóhibával l. még 881).

Veláris kezdetű szavak néhány sajátága

		k-	l-	Σ	Lelőhelyek (PD. N ^o)
Veláris ige passivuma		1	3	4	878, 1118
Javítandó		3	–	3	603, 874 (l. még vel. + pal. + vel.)
Vel. + pal. + vel.		5	1	6	787, 874, 1086
Veláris környezetben található	-k(-)	18	25	43	602, 608, 611, 788, 795, 1090, 1094, 1111, 1112, 1113, 1117, 1118
	-γ(-)	30	13	43	602, 603, 606, 781, 785, 788, 795, 876, 881, 1085, 1086, 1090, 1095, 1097, 1114
	-η(-)	6	3	9	781, 874, 1088, 1091, 1112
	-ηk(-)	8	1	9	604, 790, 791, 1092
Veláris kezdetű szóban	-i-	4	6	10	611, 785, 1094, 1118
	-i-	4	1	5	787, 796, 1122
	-š-	–	2	2	1084
	-ə-	27	38	65	606, 608, 611, 781, 785, 786, 792, 794, 876, 881, 1084, 1086–98, 1111, 1113–4, 1116–9, 1123, 1125, 1127
	-e-	12	3	15	604, 607, 610, 781, 791, 874, 875, 880, 882, 884, 1085, 1116, 1117
Veláris szó végső hangja	-š	1	–	1	796
	-ə	4	2	6	784, 797, 1092, 1103
	-ə	8	3	11	781, 782, 783, 876, 1116, 1122
	-i	6	1	7	604, 791, 874, 880, 1085
	-i	9	3	12	609, 610, 795, 881, 883, 1101, 1114, 1126
Palatális attrakció nélkül		9	6	15	605, 611, 780, 881, 1094, 1097
Palatális attrakcióval		8	12	20	605, 779, 781, 784, 878, 882, 883, 1086, 1087, 1090, 1101, 1111, 1118
Teljesen veláris		37	25	62	602–12, 779–99, 874–84, 1084– 1127
Veláris kezdetű, palatális végződésű		64	56	120	602–12, 779–99, 874–84, 1084– 1127

Teljes bizonyossággal javítandó *tšòntšəγ^c* (603), valószínűleg *kùkəkə̀nà* 'bei', *kùkəkə̀nì* [sic: V. E.] 'von' (874) *ə*-je *ə*-re,-de ezek-közül biztosnak csak az első javítás tekinthető, i. *tšòntšəγ^c* 'Seil' (2785), a másik kettőben a címszó, *kùkəkəkə̀nə* 'bei' alapján *-kək-* *ɔ*: *-kək-* korrekció látszik szükségesnek — KARIJALAINEN adatai — VVj. Trj. *kut'ə̀n* 'Nähe' (346a, vö. 345b) is ezt támasztják alá — s akkor esetleg lehetséges palatális attrakció *ə̀n* > *ə̀n*-változást idézhet elő. Minthogy ez utóbbi két nem végig veláris szónál az *ə* két veláris szótag között található, kapcsolódik hozzájuk a középuitt palatális háromtagú szavak helyes vagy hibás följegyzésének a már érintett kérdése (4.3.2.) *lakəkəkə̀mtə̀γ^c* 'zerkrachen' (1086) *ə*-je helyes-e vagy javítandó, sőt akár *-ə̀γ* *ɔ*: *-ə̀γ* javítás lehetősége is felmerülhet, ha van palatális attrakció, s ugyanez a kérdés az *i*-vel kapcsolatban *kamütütà* 'Breite', *kamütütàm* 'leveyteni', *kamütütàl* 'leveytensä' (787) esetében.³

Az abl. *iù kütütì* 'unter dem Baum hervor' (883) és *küüi lăr^c* 'rivi miehiä' (1101) esetében nem illeszkedik, az amúgy is problémás *kùkəkə̀nì* [sic! V. E.] 'von' (874) harmadik szótagbeli *i*-je azonban *η* mögött veláris.

A statisztikai adatok szerint tehát a mély hangú szavakban a PD.-ben csak a harmada illeszkedik problémamentesen, a többinél a vége, ritkábban a közepe magas hangú; a palatális attrakció létezésének vagy hiányának kérdése valamint a veláris szótagok közötti *ə*, *i*-nek a lehetősége a szótári anyag alapján megválaszolhatatlan; ezek az *e*-hez hasonlóan esetleg 1900–01-ben előfordulhattak már veláris szavakban. Kevésbé valószínű, hogy feljegyzési vagy nyomdahiba okozna ilyen tömegesen nem illeszkedő szóközléseket, azaz az eddigi eljárás, valamennyi nem illeszkedőnek közölt szóalak korrigálása nem látszik megengedhetőnek.

6. A PD. alapján készült statisztikus adatok kétségtelenné teszik, hogy a J nyelvjárás veláris szavainak csak a harmada illeszkedik; továbbá az is világossá vált, hogy a suffixumok közül a loc. sohasem illeszkedik a veláris alapszóhoz, a többinél pedig ingadozás tapasztalható. Ahhoz nem elégséges a rendelkezésre álló anyag, hogy az ingadozás szabályai a loc.-nál ritkább suffixumok esetében megállapíthatók legyenek a nagyobb részt amúgy sem szöveget, hanem szótári közlést tartalmazó J közlemények alapján.

Minthogy PAASONEN nyelvtani följegyzéseinek kiadásakor (JSFOu. 66/2: 71–94, a továbbiakban PV.) az átírást KAI DONNER-összeállítására alapján (PD. 013–015) a szótáréhoz igazítottam (PV. 9–11), a suffixumokkal — elsősorban a szóragozással — kapcsolatosan kiegészíthetők a vizsgálatok a PV. segítségével.

6.1. A névszóragozásban a loc. *-nə* az egyetlen nem illeszkedő esetrag (71–3, 78, 82–3, 85–7, 89–90, 92–3), mindössze a nem helyhatározói *iqwwə̀nə* 'so, auf

³ Hangzóilleszkedési szempontból érdektelen *γ* *ɔ*: *γ* javítás szükséges kétszer *kölγə̀* 'noch' (784) esetében.

jene Weise' (86) és az adverbiumi, „megkövesedett” *iaḱ.k.ə.ən* 'zu Hause' (85) illeszkedik.

Minden esetrag, melyben *a/ā* található, illeszkedik, azaz a lat.-dat., instr.-comit, noha a lat.-dat. veláris alakja, — *a* több mint 30-szor, az instr.-com. -at-ként 20-nál többször (2-szer -nāt-ként) fordul elő. Kivétel: *tomməiā* 'annak' (82), de csak az egyes számban, ahol talán palatális attrakció működik (71–3, 78–9, 82–3, 87, 89–90); hasonlóan *əlpəiā* 'unter' (90) esetében, ahol arra is lehet gondolni, hogy -*pi(-pə)* talán eredetileg összetétel második tagja, palatális szó volt, l. *pina*, *pəiā* stb. (uo.).

Itt említendő az adverbiumok abl.-a -*lā* (85) és a vele azonos alakú distributív (80). Az esetrendszerből hiányzó approximatívus (71–3) két adata illeszkedési szempontból egymásnak ellentmond: *ḱolnām* 'wohin?' (84), *təwəwənām* 'dörthín' (93).

A carit.-abess. 12-szer -*ləγ*^c alakban illeszkedik (71–3, 82), *rətəγ*^c 'csónak nélkül' (72) feljegyzési vagy sajtóhiba lehet, a *γ* is erre vall benne. A du. Nom. (-*γān*, „-*kān*”, -*ān*) 6 esetben végig veláris a névszóknál (71–3), a névmásoknál nem illeszkedik (82–3), l. még *kūn* 'két férfi' (88), ahol azonban a szókezdő *k*-is a várható *ḱ* helyett felületes közlési módra vall.

Illeszkednek tehát azok az esetragok, melyek konzonzantizmusában palatális-veláris környezetben másképpen realizálódó *γ/γ*, *k/ḱ* van.

Sajátságosan ellentmondásos a többes: illeszkedő: *wəiγāt* 'állatok', *ḱarāt* 'rétek' (72–3), nem illeszkedő *rətət* 'csónakok', *ḱātət* 'házak' (72), s talán palatális attrakciós: *poḱḱət* 'zsírok' (uo.).

Az illeszkedés az *ə/ə* használatán múlik a nyelvtani följegyzésekből hiányzó trans. (94) esetében is, erre csak a szótárból idézhető példa: *iwənyə* 'Ivanaksi' (1341), ill. *iamya* 'terveksi' (313), azaz itt is van *γ/γ*.

A névszói abl. -*i/ī*, erre a szótárból is akadt néhány példa (5.1.). A nyelvtani följegyzésekben a palatális szavak és *iūw* 'Baum', *poḱḱ* 'Fett', *ḱə* 'Mann', *rət* 'Boot', *ḱāt* 'Haus'-abl.-ā mind a három számban -*i* végződésű, de *wəiγ*^c 'Tier' és *ḱarrə* (*ḱarrəγ*-) 'Feld' egyes abl.-a veláris, azaz -*γ* mögött *i* (71–3), ahogy a fent idézett példában is -*η* mögött látható *i* (5.1.). Vagyis az abl. *i/ī* veláris alakját *γ*-, *η*-t követően jegyezte föl PAASONEN.

6.2. A birtokos személyjelek 27 végződésében (1., 2., 3. személy egyes, ketős és többes számban egy, két és több birtokra utalóan) az *a/ā* illeszkedőnek látszik (73–9); *wəη* 'Schwiegersohn' du. és plur. végződéseiben, valamint *wəiḱḱə-lā* 'a te két állatod' feltehetőleg hiba az *ā* a várható *a* helyett. A redukált hang viszont a veláris szavakat követően is *ə*, kivéve *ḱələnḱ* 'Rabe', *wəη* 'Schwiegersohn', *wəiγ*^c 'Tier' olyan szuffixumaiban, melyekben az *ə* közvetlenül a szóvégi *ḱ*, *η*, *γ*-hez csatlakozik, vagy a két birtokra utaló szuffixumok többsége -*ḱəl*-, -*γəl*- részében 6 veláris szónál; ez a „szabály” azonban vagy nem kötelező, vagy a feljegyzések nem elég pontosak, mert *lāw* 'Pferd' két birtokra

utaló birtokos jeleiben *-k_aəl-* található, *kòlə̀ηk* és *wā̀iə̀γ^c* esetében pedig a 2, ill. 3 *-kə̀l-* a 7, ill. 6 *ə̀-_s* közléssel szemben lehet sajtóhiba, hasonlóképpen az egyetlen egy *ə̀-_s* szuffixum *kət_l* és *kāt* két birtokra utaló adataiban is. Tisztán veláris mind a 9 *-kə̀l-* *wə̀η* és *pūt* közlésében. Nincs viszont semmi okunk a végig veláris *wā̀iə̀γmā̀n* utolsó szótagjában hibát feltételezni. A plur. 1. birtokos *-ə̀. w/ə̀. w/ow* jelei mindig illeszkednek, kivéve *wə̀η_lə̀. w*.

A szó végső mássalhangzóját du. 2., 3. és plur 2., esetleg 3. személyű birtokos (egy birtok) esetében *-i* követi palatális és veláris szavaknál, de *kòlə̀ηk* 'Rabe' *wə̀η* 'Schwiegersohn' *wā̀iə̀γ* 'Tier' esetében, azaz *ηk*, *η* és *γ* mögött veláris az *i*: *-i_n*, *-i_l* alakúak ezek a jelek, *wə̀η_l* talán hibás közlés.

6.3. Képzőre a PV.-ből csak a palatális és veláris számnevek mögötti *-mat* alakú sorszámnév képzője idézhető (79–80). A szótárból viszont könnyen igazolható, hogy az *-ə̀η/-ə̀η* melléknévképző illeszkedik az alapszóhoz: *ə̀llə̀m* 'Schlaf': *ə̀llə̀mā̀n* 'schlāfrig' (1562), *wə̀r^c* 'Blut': *wə̀rə̀η* 'véres' (2996).

6.4. Az igeragozást illetően a PV. eddigi megfigyeléseinket támasztja alá: *mə̀ntā̀z* 'gehen' minden igealakja teljesen palatális (90–91). A veláris *pā̀ntā̀z* 'legen' (91–2) szuffixumai alanyi ragozásban és egy tárggyal palatálisak, kivéve *γ* előtt és mögött, azaz du. 3. *pan_lə̀tə̀γā̀n*, *pan_γā̀n*, plur. 2. a múltban *pan_tə̀γ^c* [sic! V. E.], a jelenben *pan_lə̀tə̀γ^c*, de vö. sg. obj. *pā̀n_lə̀tə̀tə̀γ^c* [sic! V. E.], két tárgyra a jelenben 8-szor *-γā̀l-* és részben veláris folytatás utal, de a du. alakok és plur. 2-ben palatális az utolsó szótag. A múlt két tárgyú paradigmájában teljesen veláris a sg. 3., és a plur. 1., 3., a többi 6 vegyes hangrendű, van benne *ə̀*, *i* és ez dominál több tárgy esetén is, ahol teljesen veláris csak a múlt sg. alakjai és plur. 1, 3. A plur. 1 mindenütt *-ow* végződésű. Az imperativus az alanyi ragozás 6 alakjából 5 veláris *i*-vel, a du. 3-ban *-i_l*- hangkapcsolat látható, s ez a tárgyas parancsoló alakokban még 4-szer ismétlődik. Ezek közül teljesen veláris 5 följegyzés, vegyes hangrendű 13. Az igenevek közül csak a főnévi igenév teljesen veláris, a többi vegyes hangrendű. Azaz *γ* őrzi a velaritást, különben ingadozás tapasztalható.

A nominális állítmánnyal kapcsolatosan (87–88) a veláris létigék (*wə̀s-*, *wə̀l-*) személyragjaiban *ə̀* található, illeszkedik plur. 1 *-ə̀w* [sic! V. E.], *-tə̀γ* három esetben, *-γā̀n* kétszer, egyszer *-γə̀n* hibás közlés lehet, ami a *γ*-ből is következik.

A közölt kevés igei példa alapján az látható, hogy a teljes vokálist (*ā̀/ú*, *o*) tartalmazó igeragok, valamint az olyan redukált hangúak, melyekben *γ* van, illeszkednek, különben *ə̀/ə̀*, *i/i* hangpár palatális formában is előfordul veláris ige ragozásában.

7. A szótár és a nyelvtani feljegyzések beható vizsgálata és a szövegről nyert benyomások alapján a magánhangzó-illeszkedésről számomra a következő kép alakult ki.

7.1. A keleti nyelvjárásokban s köztük a J-ban eredetileg volt magánhangzó-illeszkedés. Ez nemcsak a finnugor és az ugor nyelvészeti kutatások eredményeinek alapján állítható (HAJDÚ, BUNy. 51, 54–6, további irodalommal, Az uráli nyelvészet alapkérdései: 123–5, 127–8), hanem a PAASONEN megfigyelte J mássalhangzó-állományból is következik. Ha nem lettek volna a J nyelvjárás szavai régen vagy teljesen palatálisak, vagy teljesen velárisak, akkor nem különülhettek volna el három mássalhangzónál annyira eltérő palatális, ill. veláris környezetet igénylő realizálódási variánsok, hogy PAASONEN ezeket helyszíni följegyzéseiben egymástól nem diakritikus jellel, hanem más betű használatával különböztette meg; a PD.-ben és PV.-ben: *k, γ, η* és *ķ, γ, η*, melyekre a kéziratban *k, γ, η*, ill. *κ, ζ, η* utal.

7.1.1. A három közül a legpregnansabb *k* és *ķ* eltéréseinek kellett lennie. Mint tudjuk, ezek különbsége az osztják nyugati nyelvjárásaiban és vgÉ-ban is megvan; *k* és *χ* megfelelője a magyarban *k-*, *h-*. A különbség KARJALAINEN, KANNISTO följegyzéseiben is élesen megtalálható, de akár AHLQVISTig kimutatható jelölésükre különböző betűk (*k, q*) használata.

PAASONEN ottjártakor *k* és *ķ* artikulációs-akusztikai eltérése a J-ban csak variáns szintű lehetett; még orosz jövevényszót sem jegyzett fel a J-ban, melyben *ķ* és palatális, vagy *k* és veláris magánhangzó kapcsolódott volna.⁴ A *k* veláris szavakban a szurguti körzetből csak a tartkönyvükből (1959) idézhető, orosz idegen-jövevény szavakban: *букварь, школа, класс, коридор, кухня, урок* stb. (címlap, 96), hamarabb nem adatolható *k* előfordulása veláris (vagy *ķ*-é palatális) környezetben. Ma már fonematikusnak tekintik az osztják anyanyelvű szakemberek a különbséget (I. FUD 4: 171).

A *γ/γ* és *η/η* megkülönböztetése más betűk használatával (*γ/ζ, η/η*) csak PAASONENNál található meg, (a déli osztjákban a helyszínen a szövegekben nem is következetesen) a többi kutatónál e különbségre csak diakritikus jel utal, s csak a kiadáskor, nem a helyszíni följegyzésben, hiszen KARJALAINEN csak a kiadáskor a magánhangzók hangrendjétől függően különböztette meg diakritikus jelekkel egymástól ezeket a mássalhangzókat, ill. variánsaikat palatális és veláris környezetben.

7.2. A J nyelvjárásban PAASONEN ottjártakor a vokálisharmónia fölbomlása már föltétlenül megindult, úgy hogy a szuffixumoknak az illeszkedés szempontjából háromféle fajtája volt.

a) Tartotta magát az illeszkedés a teljes vokálisú szuffixumokban; következésképpen az *a/ä* pár illeszkedése (infinitivus, lat., instr., distr. stb. I. 1., 4.2.3., 6.1.)

⁴ Az egyetlen *ķ*-val és *k*-val is közölt J szó a PD.-ben „*ķõñl'ũñķ, [?]ķõl'ũñķ* O Teufel” (790), amelyben a kérdőjel az összetétel első tagjának minden hangjára vonatkozhat, ez az adat tehát nem igazolja a *ķ*-hangkapcsolat akkori létezését.

b) Megszűnt az *e* veláris párja, így *e* palatális és veláris szavakban már akkor is előfordult (2.).

c) Bizonyos, részben szabályos ingadozás figyelhető meg a szuffixumokban az *i/i* és az *a/â* vokálistpároknál a velárisok rovására. A szabályosság abban rejlik, hogy a veláris környezetet igénylő *k*, *γ*, *η* mellett csak a veláris realizáció, *i*, *â* lehetséges, ezért a trans., abess., du.Px3 kétalakú, az abl. *i* pedig csak *k*, *γ*, *η*-t követően veláris (1., 6.1.), minden más helyzetben lehetséges *i* ~ *i*, *a* ~ *â* ingadozás (4.2.1., 4.2.2.), sőt egyalakú, csak palatális szuffixumok is kialakultak már akkorra, pl. loc., sorszámnévképző (1., 6.3.) stb.

7.3. A század utolsó negyedében a szurguti körzetben készült följegyzések azt igazolják, hogy a felbomlási folyamat továbbhaladt, néhány évtizeddel korábban tehát már folyamatban kellett a hangzóilleszkedés megszűntének lennie.

HONTI 1975–76-ban a szurguti körzet tromagani és pimi nyelvjárásából gyűjtött anyagából megállapította, hogy „mivel a nem első szótagok teljes magánhangzója mindig palatális, a Tra. és P nyelvjárások nem ismerik a palato-veláris magánhangzó-harmóniát” (NyK. 81: 119, vö. ALH. 27: 272), azt azonban megjegyzi, hogy „az *a* hangszínét... többé-kevésbé befolyásolja a megelőző szótag magánhangzójának palatális vagy veláris volta” (uo.).

A 90-es években többször gyűjtött a szurguti körzetben CSEPREGI MÁRTA, szíves szóbeli közlése szerint, ő sem talált magánhangzó-illeszkedést (Szurguti osztják chrestomathia⁵).

VÉRTES EDIT

⁵ Megjelent: Studia Uralo-Altaica, Supplementum 6, Szeged, 1998. 183 lap.